

El litigi de l'arròs i Torroella de Montgrí¹

Pere Bosch i Cuenca

L'escriptor Josep Pla va dedicar un capítol de la sèrie *Homenots* a resseguir la trajectòria de Pere Coll i Rigau, el reintroductor de l'arròs al Baix Ter. Com és prou conegut, el pare de Pla havia estat el primer president de la Comunitat de Regants de la Sèquia del Molí de Pals i un dels propietaris que van seguir les passes de Coll. El retrat que ens ofereix va molt més enllà d'un esbós biogràfic i ressegueix amb detall la polèmica que va acompanyar la introducció d'aquesta gramínia, la qual es perllongaria, amb alts i baixos, durant gairebé deu anys. L'escriptor empordanès ens ofereix una bona dosi d'informació de primera mà, entre referències documentals i memòria oral; i defensa, com es pot suposar, una tesi clarament favorable al conreu de l'arròs. Però, al mateix temps, ens trasllada una visió extremament maniquea, dels bons (els arrossaires) contra els dolents (els que van oposar-s'hi), dels defensors de «l'esperit del progrés i del benestar general» (els primers) contra les víctimes del «darrer episodi de feudalisme agrari» (els segons); un retrat en el qual la vila de Torroella de Montgrí no en surt excessivament ben parada, ja que apareix liderant el segon grup i ens és

¹ Aquest article és una síntesi d'alguns capítols del llibre *La guerra de l'arròs. Conflictivitat agrària i lluita política al Baix Empordà (1899-1909)*, Edicions de la Universitat de Lleida, 2013. 23è Premi Josep Lladonosa d'Història Local dels Països Catalans.

presentada com una simple titella a mans del comte de Serra i Sant Iscle, el principal cacic de la comarca i un dels caps visibles dels antiarrossaires.

Cartell de la fàbrica de llumins que Pere Coll tenia a Cuba.

La lluita que es va viure durant deu anys fou, però, molt més complexa. En primer lloc, resulta necessari entendre les motivacions d'aquells que van oposar-se a la reintroducció de l'arròs, defugint les visions estrictament presentistes. Des de bon començament, quan Pere Coll va demanar l'autorització preceptiva, es va fer molt present el record de la darrera temptativa. La documentació aportada pels antiarrossaires (extreta dels llibres d'òbits de les parròquies) deixava constància de l'increment notable de la mortalitat que s'havia produït durant els anys en què s'havia conreat arròs, des del 1836 fins al 1838; però, al mateix temps, incorporava records i anècdotes esfereïdores. El 21 de novembre de 1899, per exemple, alguns dels membres del Consell Provincial d'Agricultura que va oposar-se a la petició de Pere Coll recollien el testimoni d'alguns veïns, els quals es mostraven convençuts que tornarien «a gemir, como en época que aún recuerdan con horror los vivientes, bajo el yugo de las enfermedades palúdicas, de la miseria y del hambre, consiguiendo a las enfermedades de las clases jornaleras, triplicándose o cuadruplicándose la mortalidad de sus habitantes». Més enllà de l'exageració d'aquesta o d'altres cròniques, és evident que els contemporanis contemplaven aterrits la possibilitat que es repetís un escenari com el que s'havia produït el 1836. I també ho és que alguns personatges (amb el comte de Serra i Sant Iscle al capdavant) van saber utilitzar aquesta por en benefici propi.

No es tractava només del comte de Serra i Sant Iscle. Les principals autoritats de la vila (des de l'alcalde i fins als metges i els farmacèutics) van situar-se,

des del començament, en contra de l'arròs, sense massa dubtes ni matisos. Ans al contrari, menystenint qualsevol possibilitat de conciliar interessos i negant-se a traslladar a la població els avenços mèdics i agronòmics que s'havien produït durant el darrer terç de segle XIX, tant en allò que feia referència al conreu de l'arròs com del coneixement dels mecanismes de transmissió del paludisme. Era ben lògic, doncs, que els torroellencs i les torroellenques d'aleshores se sentissin alarmats davant una nova temptativa per reintroduir un conreu que havia estat, segons aquest record clarament arrelat en l'imaginari col·lectiu, extremament negatiu. Des de les pàgines del diari *La Publicidad*, un doctor en medicina resumia molt bé les dificultats per lluitar contra el bloc antiarrossaire: «Con tan ilustres abogados, médicos farmacéuticos y hasta algún veterinario que componen parte del Ayuntamiento y Junta Local de Sanidad de Torroella, según nuestras noticias, muy conocidos en el mundo de la ciencia que acaba en los límites del término de Torroella y su comarca, se ha encastillado el pueblo en su ignorancia, y haciendo arma de dos filos que hiere a las masas, unos con su autoridad y otros con su influencia, han soliviantado los ánimos de todos, excitándoles en contra del cultivo del arroz.»

Un episodi excepcional

El debat al voltant dels beneficis econòmics i els perjudicis sanitaris que comportava el conreu de l'arròs resulta perfectament extrapolable a d'altres zones dels Països Catalans en les quals es va conrear aquesta gramínia, com ara el delta de l'Ebre o l'Albufera valenciana. Però, en el cas del Baix Ter, el conflicte va prendre una dimensió extraordinària, en bona part provocada per la coincidència de diversos conflictes clarament imbricats entre si: les rivalitats personals (bàsicament, l'animadversió entre Pere Coll i el comte de Serra i Sant Iscle, l'antic masover contra el seu propietari), els enfrontaments entre poblacions (Torroella de Montgrí i Pals, amb interessos i posicions ben contraposades), els interessos econòmics (els rendiments i els jornals de l'arròs superaven, de molt, els dels conreus tradicionals, la qual cosa provocava el rebuig de molts propietaris, temerosos de l'efecte contagi), les tensions polítiques (sobretot, la necessitat del caciquisme per sobreviure a l'embat electoral de la Solidaritat Catalana), el paper de la premsa com a quart poder... Tots aquests factors, que tenien l'arròs com a fil conductor (i, sovint, com a coartada perfecta) ens ajuden a entendre la complexitat de la lluita que es va produir durant deu anys i que ens permeten considerar el *litigi de l'arròs* (manllevant paraules de Josep Pla) com un episodi excepcional, ben paradigmàtic de les transformacions que s'estaven produint a la societat catalana.

Des de bon començament, quan es va donar a conèixer la voluntat de Pere Coll per recuperar el conreu de l'arròs, es va generar una polèmica considerable,

amb alguna crisi política (l'Ajuntament de Torroella de Montgrí va dimitir en tenir coneixement que les seves al·legacions havien estat desestimades), una manifestació popular pels carrers de la vila i, sobretot, una intensa guerra de paper, dirimida a través de pasquins anònims, alguna auca i una infinitat d'articles a la premsa gironina i barcelonina. Però fou a partir del 1904, quan alguns propietaris van començar a seguir l'exemple de Pere Coll i el conreu es va estendre de forma significativa, que el conflicte va entrar en una dinàmica molt més virulenta, sobretot perquè es van conformar dos bàndols molt més equilibrats: d'una banda, els partidaris de l'arròs, que van organitzar-se a través del Sindicat Arrosser de l'Empordà (l'antecedent de la Comunitat de Regants de la Sèquia del Molí de Pals); i, de l'altra, la Junta Local contra el Paludisme de Torroella de Montgrí, que aplegaria des de republicans fins a catalanistes, des de partidaris del comte de Serra fins a seguidors de Pompeu de Quintana. A partir d'aquell any, doncs, es van constituir dos bàndols amb interessos difícilment conciliables, que utilitzarien tots els mecanismes al seu abast per tal de defensar les seves posicions.

Robert de Robert i Suris (Fons
Fotogràfic CdD Montgrí, Illes Medes i
Baix Ter)

Els ànims es van excitar quan la població va tenir coneixement dels *primers* casos de paludisme. Els antiarrossaires, amb la Junta Local contra el Paludisme i l'Ajuntament de Torroella de Montgrí al capdavant, van intensificar les gestions polítiques i mediàtiques per tal de forçar una intervenció de les

autoritats, si bé aquestes només van provocar alguna intervenció de la Junta Provincial de Sanitat i poca cosa més. En qualsevol cas, com a resultat d'aquestes gestions, l'1 de gener de 1907, l'Ajuntament va fer arribar una carta al comte de Serra i Sant Iscle, com a diputat al districte de Torroella de Montgrí, per tal que intercedís davant del ministre de Foment per tal d'aconseguir la prohibició del conreu. En la comunicació, el consistori expressava el convenciment que la gestió que li demanaven «será un nuevo favor que le tendrán que agradecer y unir á los muchos que tiene hechos á este país». Les esperances de l'Ajuntament, per tant, es concentraven en el fill predilecte de la vila i en la capacitat d'aquest per aconseguir influir en el govern de l'Estat. I el diputat conservador, òbviament, es mostrava delerós per engruixir la nòmina de serveis prestats a Torroella de Montgrí, conscient de la transcendència i la rendibilitat política que tenia aquesta qüestió a una part important del districte electoral. Només restava que es produís un canvi en el govern de Madrid (força evident aleshores) per tal que el comte de Serra i Sant Iscle posés a prova la seva capacitat d'influència.

La conspiració per prohibir l'arròs

A partir del 25 de gener, el conflicte va entrar en una nova etapa, caracteritzada per un increment notable de la tensió i una clara interferència entre els interessos polítics i els econòmics. Aquell dia, el rei Alfons XIII va encarregar al conservador Antonio Maura la formació d'un nou executiu. A partir d'aleshores, les pressions del comte de Serra i Sant Iscle (cap del partit conservador a la província de Girona) i del governador civil (proposat per aquell) es van centrar a aconseguir que el govern s'impliqués a fons en el conflicte, plenament conscients dels rèdits electorals que se'n podien derivar. Al cap de tres setmanes i prou que el govern hagués pres possessió i només dues després que ho hagués fet la màxima autoritat gironina, aquest darrer adreçava una carta al ministre de Governació, Juan de la Cierva, en la qual l'informava que «en la comarca del Bajo Ampurdán están los ánimos muy excitados por efecto del desarrollo del paludismo con carácter epidémico producido por el cultivo del arroz». Manuel Moreno Churrua (aquest era el nom del governador civil) recordava que el govern ja havia hagut de prohibir el conreu durant el segle XIX i mostrava la seva preocupació perquè «los elementos revolucionarios y regionalistas explotan el supuesto desamparo e indiferencia del Gobierno y no son aquellos ajenos a la agitación que allí existe»; una referència política clarament orientada a despertar l'interès del ministre, atenent a la seva condició com a màxim responsable dels afers electorals.

El ministre de Governació no fou l'únic que va rebre pressions sobre aquesta qüestió. Exactament el mateix dia que el governador civil enviava la carta al ministre de Governació, el comte de Serra i Sant Iscle feia el mateix amb el

president del Consell de Ministres, Antonio Maura. Robert, com a cap dels conservadors gironins, el posava al dia sobre la situació política i les expectatives del partit en cadascun dels districtes electorals gironins. A l'hora de resseguir la situació i les possibilitats d'èxit al districte de Torroella de Montgrí, el diputat remarcava la tradicional rivalitat i posava en consideració d'Antonio Maura la principal preocupació que, a parer seu, amoninava la ciutadania: «Existe en gran parte de esta comarca mucha excitación y profunda alarma por efecto del desarrollo del paludismo producido por el cultivo del arroz, que el Gobierno se había visto obligado a prohibir cuantas veces antes de ahora se había ensayado allí.» Robert no es limitava a traslladar la «profunda alarma» que hi havia en el territori. A part, recomanava al president del Consell de Ministres com havia d'actuar en aquest assumpte: «Es de necesidad para atajar el mal y evitar posibles disturbios que con urgencia se acuerde la suspensión del cultivo por estar ya muy próxima la siembra, siendo de temer graves complicaciones si no se conjura á tiempo el peligro y se desatiende el clamor de los 18 pueblos que, infestados por la epidemia, han acudido al Gobierno en demanda de amparo, invocando el derecho á la vida.»

Les gestions creuades de Robert Robert i Manuel Moreno Churruca amb la presidència del Consell de Ministres i Ministeri de Governació no eren fruit d'una coincidència. Responien a una pressió clarament coordinada entre tots dos; l'un, incidint en el calendari electoral, i l'altre, en el manteniment de la pau social. En qualsevol cas, el 20 de febrer, el governador civil s'adreçava novament a Juan de la Cierva per recordar-li que fes cas a «las acertadas indicaciones que quizá le hará también el conde de Serra, sobre la grave y transcendental cuestión del arroz, que puede producir, muy pronto, un serio conflicto». Moreno Churruca recordava que ell ja havia fet els deures, en referència a la convocatòria d'una Junta Provincial de Sanitat, de la qual havia obtingut «un informe satisfactorio, que se ha publicado en el Boletín Oficial de hoy». A la part final de la carta, el governador civil intentava fer la darrera apressada al ministre de Governació: «Yo quisiera que ayude al Conde y me prepare los medios de prevenir el conflicto inminente, buscando, si pudiera ser, hasta el medio de impedir la siembra a fin de marzo, y todo lo demás que convenga.»

Tres dies més tard, el titular de Governació, Juan de la Cierva, responia al governador civil de Girona i li confirmava que havia rebut tres cartes que aquest li havia adreçat. En les dues darreres, la polèmica de l'arròs apareixia referenciada. A banda de tot plegat, li notificava que ja havia dut a terme els nomenaments d'alguns alcaldes i que «ahora gestiono lo del arroz, que me parece, en efecto, asunto de capital importancia para esa región». El ministre, en fi, anunciava que s'havia posat en contacte amb el seu homònim de Foment «interesándole para que resuelva pronto el caso». Ignorem amb detall totes les

gestions que van fer-se els dies següents entre la presidència del Consell de Ministres i els dos ministeris implicats; però és evident que pot establir-se una relació de causalitat entre les cartes sincronitzades del comte i el governador civil i la prohibició de l'arròs, que el govern espanyol aprovaria a partir d'un Reial decret, de 23 de febrer, en el qual es resolia, de forma contundent, «que queda prohibido el cultivo del arroz en Torroella de Montgrí y demás localidades del territorio denominado Bajo Ampurdán».

La prohibició va permetre al comte de Serra i Sant Iscle presentar-se com el gran protector de la salut pública i, per damunt de tot, augmentar les seves expectatives electorals, clarament en perill per l'amenaça que presentava la coalició de Solidaritat Catalana. Pocs dies després de la prohibició, l'Ajuntament de Torroella celebrava la bona nova amb tota mena d'ostentacions, talment com si es tractés de la Festa Major de Sant Genís. En una escenificació pròpia de les representacions de la passió, el comte de Serra i Sant Iscle fou rebut de forma triomfal a l'entrada de la població: «El pueblo de Torroella estaba engalanado con gallardetes y arcos de triunfo, luciendo en todos sentidas dedicatorias. Aprovechando que la llegada del hijo adoptivo de Torroella fue de noche, estuvo todo el pueblo iluminado con grandes faroles y multitud de farolillos en calles, arcos y casas, lo que le daba un aspecto verdaderamente fantástico y hermoso. A la hora de su llegada y á la entrada en el pueblo, una inmensa manifestación á cuya cabeza marchaba una música, le acompañó hasta su señorial morada, en la que el Conde de Serra, verdaderamente conmovido, dio las gracias más expresivas á toda la comarca del Bajo Ampurdán y especialmente á la Junta de Defensa por su inquebrantable labor para lograr la prohibición del cultivo del arroz en la comarca.» Robert també fou degudament referenciat en l'ofici d'acció de gràcies que es va celebrar amb motiu de la prohibició, quan el sacerdot va finalitzar la seva prèdica «felicitando á Torroella por tener un representante de las cualidades y condiciones del Sr. Conde de Serra, con tan inquebrantable cariño á su distrito».

Però la felicitat del comte de Serra i els antiarrossaires no va durar massa. Pocs dies després, el govern espanyol va fer un gir inesperat. Les pressions dels propietaris d'arròs (bàsicament focalitzades en el ministre de Foment) van permetre que només un mes després de la prohibició, s'aprovés un altre Reial decret en el qual es nomenava una comissió per tal de determinar si havia o no de permetre's el conreu de l'arròs. La rectificació del govern va provocar les iras del comte de Serra. Tres dies després de la Reial ordre, adreçava un telegrama al president del Consell de Ministres en el qual manifestava que els informes que volia demanar el govern «en nada habrían de poder modificar los anteriores» i l'amenaçava que si el govern feia marxa enrere en la prohibició «habría de declinar toda responsabilidad por los conflictos que presiento y

renunciar después de 20 años la honra de seguir representando estos pueblos amenazados». L'endemà, Robert complementava la seva versió amb una extensa carta en la qual expressava el malestar perquè el govern, segons el seu parer, havia estat «mal aconsejado [...], sorprendido, quizás lastimosamente engañado, dando á las interesadas y artificiosas informaciones de los arroceros más valor y más crédito que á mi palabra honrada y á mis desinteresados requerimientos, inspirados en el cumplimiento de mi deber».

Una vegada superat l'enuig inicial, els esforços del comte es van centrar a frenar la visita de la comissió i, per damunt de tot, a amagar als electors les intencions reals del govern, amb el benentès que aquesta informació podia provocar el seu desprestigi i privar-lo d'una carta bàsica per guanyar les eleccions. Un dels primers que es va mobilitzar per intentar aturar la inspecció fou, sorprenentment, el governador civil de Girona. El 3 d'abril, tres dies després del nomenament de la comissió governamental, Manuel Moreno Churruca trametia un telegrama al ministre de Governació, Juan de la Cierva, on manifestava que havia rebut la visita del «arrocer Coll, llegado de esa Corte» i que aquest li havia traslladat la intenció de dur a terme la plantació de l'arròs, «porque dice vendrá concesión». El governador comunicava que li havia negat aquesta possibilitat (una actitud que, lògicament, havia provocat l'enuig del propietari), però anava més enllà i traslladava al màxim responsable de Governació un missatge tan contundent com carregat de sinceritat: «Preveo grave conflicto si se presenta la comisión inspectora, funesto para elecciones, que complica la obstinada actitud de Coll.» El principal responsable de l'Estat a la província, doncs, comunicava a un dels seus superiors que la tasca de la comissió nomenada pel seu mateix govern comportaria conseqüències negatives per a la seguretat pública i per a les eleccions a Corts, sense massa manies a l'hora de complir amb el seu deure.

La tensió es va anar incrementant a mesura que s'acostava la jornada electoral. El dia abans, el governador civil adreçava una carta a l'alcalde de Pals en la qual l'advertia que «no espere permiso alguno para sembrar arroz porque no vendrá, ni permita usted a nadie que lo haga». El governador, que s'havia pres l'assumpte com una qüestió personal, reclamava a l'alcalde que «cumpla mis órdenes con todo rigor, persígalos usted y lleve presos, ante el Juez, al que desobedezca, por muy grande y poderoso que sea». La desesperació de Manuel Moreno Churruca el portava a exercir una pressió asfixiant al batlle, fins al punt de retreure-li que era «muy buena persona, pero muy débil para Alcalde» i de reclamar-li que fos molt més sever, «principalmente con los que se empeñen en sembrar arroz». El governador, a més a més, amenaçava l'alcalde de Pals que amb «la más pequeña tolerancia que usted tenga, me obligaría a suspenderlo, prenderlo y procesarlo por desobediencia, aunque nos hallemos en periodo electoral».

Unes eleccions condicionades per l'arròs

Els interessos electorals dels partidaris del comte de Serra i Sant Iscle es van veure afavorits per un factor tan inesperat com providencial: la designació, com a candidat de la Solidaritat Catalana al districte de Torroella de Montgrí, de Josep Torras Sampol, un candidat poc conegut al territori (era fill de la Bisbal d'Empordà, però feia temps que s'havia establert a Barcelona) i que, per acabar-ho d'adobar, tenia un passat recent vinculat al conreu de l'arròs (la seva mare havia demanat permís). Una vegada coneguda la seva designació, els partidaris del comte de Serra i Sant Iscle es van llançar a una autèntica ofensiva per tal de desprestigiari-lo. Pocs dies després que fos designat, ja van *dedicar-li* un manifest en el qual el presentaven com «un foraster que, baix la capa de solidari, porta el segell d'arrossaire». *Arrossaire i foraster* eren, per a molts veïns de Torroella de Montgrí, gairebé sinònims; i, per damunt de tot, adjectius amb clares connotacions pejoratives. El document sintetitzava prou bé el missatge que pretenien transmetre els partidaris de Robert. A partir d'aleshores, l'únic repte fou el de difondre'l per terra, mar i aire; mentrestant, els solidaris es veien empesos a intentar treure-li la llufa del damunt i centrar una bona part dels seus esforços a desmentir els atacs dels adversaris.

Conreu de l'arròs a la
plana del Baix Ter.
Foto

La polèmica de l'arròs va incidir, tal com havien previst els partidaris del comte de Serra, en el resultat de les eleccions. El debat al voltant de la salut pública va aconseguir bandejar el que va donar-se arreu del país, clarament centrat en les aspiracions de Catalunya; talment com si el districte de Torroella de Montgrí (i, per ser més precisos, els pobles del Baix Ter) hagués estat un illot impermeable a l'empenta de la Solidaritat Catalana. Resulta prou revelador que el de Torroella de Montgrí fos un dels únics districtes de Catalunya en què

Solidaritat Catalana no va aconseguir imposar-se (només va deixar de fer-ho a quatre dels 44 que hi havia en aquells moments). I, igualment, que el candidat ministerial aconseguís guanyar a gairebé tots els pobles en què s'havia manifestat la polèmica de l'arròs; fins i tot en alguns en què s'havien manifestat, en convocatòries anteriors, clarament adversos als partits dinàstics, com ara l'Escala. La por a l'arròs, doncs, va aconseguir eclipsar la il·lusió que generava Solidaritat Catalana.

Finalment, el comte de Serra i Sant Iscle presentaria la dimissió pocs dies després d'aconseguir ser nomenat Grande de España, la seva gran aspiració. La seva renúncia va permetre obrir una segona volta electoral, durant la qual Josep Torras Sampol ni tan sols va tenir contrincant. Això no obstant, els electors van demostrar la desconfiança envers el candidat solidari (clarament provocada per la qüestió de l'arròs) amb una abstenció molt elevada, encara més en els municipis en els quals mesos enrere havia estat derrotat. En qualsevol cas, Josep Torras Sampol va prendre possessió com a diputat; i, a partir d'aleshores, dedicaria una bona part dels seus esforços a combatre el conreu de l'arròs, talment com si hagués fet un curset accelerat en la matèria. Tot i els esforços del diputat solidari, però, finalment la comissió governamental va dur a terme la seva inspecció i, lògicament, va recomanar que s'autoritzés novament el conreu de l'arròs. A partir d'aleshores i a desgrat d'algun episodi puntual (encara el 1908 es produiria la dimissió del governador civil, Manuel Moreno Churrua, desautoritzat pel govern en aquesta qüestió) el conreu de l'arròs ha gaudit d'una tranquil·litat insòlita (com a mínim des d'un punt de vista administratiu) i, fins i tot, ha esdevingut un atractiu turístic per al Baix Ter. Però això ja formaria part d'una altra història.